

Razvoj cerkvenega slovstva na Slovenskem

Elia Bastjančič

Izraz *pismenstvo* označuje cerkveno slovstvo srednjega veka, kolikor je bilo zapisano in se je ohranilo v kratkih zapiskih. Pisci ohranjenih spisov so bili večinoma tuji, nemški ali češki duhovniki, ki so prišli na Slovensko¹.

Vsi stari cerkveni spomeniki so zapisani ali v glagolici ali v cirilici. Slovenski rokopisi pa se od ostalih tekstov močno ločijo že po tem, da so napisani v latinici ali v karolinški minuskuli. Precej znanstvenikov slavistov jih kljub temu povezuje s starocerkvenoslovanskim slovstvom. Slovenski jezikoslovci in literarni zgodovinarji so večinoma zagovarjali nepovezanost *Brižinskih spomenikov* s starocerkvenoslovansko književnostjo. Vendar bi drugi – morda tudi tretji – *Brižinski spomenik* utegnili imeti zvezo s starocerkvenoslovanskimi spomeniki².

Med besedili pismenstva bom tem prispevku omenil štiri pomembnejše spomeniki:

972-1039 *Brižinski spomeniki*
Okr. 1380 *Celovški rokopis*
1428-1440 *Stiški rokopis*
1492-1498 *Starogorski rokopis*

---

¹ JANKO KOS, *Pregled slovenskega slovstva*, DZS, Ljubljana 1983, str. 16.

² JOŽE TOPORIŠIČ, *Slovenski jezik in sporočanje*, Založba Obzorja, Maribor 1995, str 35.

Brižinski spomeniki

Brižinski spomeniki so najbolj častitljivi in slovstveno na visoki ravni stoječi slovenski zapiski iz zgodnjega srednjega veka³. Zapisani so v karolinški minuskuli in pripadajo latinskemu kodeksu. So nasploh najstarejši ohranjeni slovanski teksti v latinski abecedi in so sestavni del *pontifikalnega priročnika*, v katerega so bila zapisana zelo različna besedila posvetne in duhovne vsebine⁴. Našli so jih v pergamentnem rokopisnem zborniku, ki je leta 1803 prišel iz bavarskega mesta Freising v državno knjižnico v Münchnu. Ta zbornik ima liturgično-homiletično vsebino, med katero so odkrili tri slovenske zapise⁵.

V Brižinskih spomenikih je besedje skoraj čisto slovansko, prevzete besede iz nemščine še niso vdrle vanje, opažamo pa, da se je vpliv nemščine na slovenski jezik vendarle začel, četudi manj očitno. Tu in tam je namreč besedna zveza zasukana po nemškem: [...] *izpoveden bodo moj greh* [...] namesto pravilno *svojih greho*⁶. Jezikovne prvine I. in III. spomenika so si med seboj podobne. V obeh primerih gre za odpoved hudiču, za izpoved vere in za kesanje. Drugi spomenik se začinja s prikazovanjem posledic, ki jih je povzročil Adamov greh⁷.

Celotna "zgodba" Bri I razpada na naslednje miselne prvine:

1. *spovedni uvod (začetna molitev)*
2. *izpoved vere*
3. *obtožba*
4. *prošnja za odpuščanje*
5. *kesanje*
6. *pokora*
7. *spovedni sklep (sklepna molitev)*

---

³ JOŽE POGAČNIK, *Slovenska Književnost I*, Državna Založba Slovenije, Ljubljana 1998, str. 46.

⁴ PETER ŠTIH, VASKO SIMONITI, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Modrijan, Ljubljana 2010, str. 38.

⁵ J. POGAČNIK, *op. cit.*, str. 46.

⁶ J. TOPORIŠIČ, *op. cit.*, str. 36.

⁷ J. POGAČNIK, *op. cit.*, str. 47.

Bri III je vsebinsko enak prvemu, le da v šesti točki govori o Bogu kot poroštvu večnega življenja.

Prvo, kar lahko opazimo, ko preberemo te rokopise, je enako število vsebinskih enot. V središču obeh besedil je pojem odpuščanja. Odpuščanje ima eksistencialni in transcendentni pomen: od njega je odvisno vse, kar sestavlja in oblikuje človekovo življenjsko usodo. Poleg tega opazimo, da je element odpuščanja obdan z obtožbo in s kesanjem. Gre za nasprotje med grehom in čistostjo, oziroma med dobrim in zlom v človeku⁸.

Kompozicija teh dveh slovstvenih spomenikov je torej somerna. Med njenimi členi obstaja korespondenca, ki jih veže po načelu nasprotja. Ta nasprotja obstajajo glede na vertikalo, ki loči naš svet od onega sveta. Vertikalna komponenta se seka s horizontalno; transcendenca posega v imanenco⁹.

Bri II Adhoratio ad poenitentiam se začne s prikazovanjem posledic, ki jih je povzročil Adamov greh. Prvotna vsebinska predpostavka je torej misel o izgubljenem zemeljskem rajju, v katerem so živeli prvi starši. Besedilo pa se končuje z vabilom k spovedi, kar v jeziku avtorja pomeni odrekanje grehu in ponovna pridobitev raja. Že ta objektivna vodi k temeljni lastnosti besedil. Govornik ne govori v svojem imenu, marveč pojasnjuje in svari v imenu Boga. Temeljna govorniška prvina je torej profetična vsebina. Spomenik je resnično vsebinsko razdeljen na dva dela; v prvem imamo govor o pravadnem grehu¹⁰, v katerem je človek dal prednost sam sebi pred Bogom in s tem zaničeval

---

⁸ *Ivi*, str. 48.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Pravadni greh ali izvorni greh, v katerem se rodijo vsi ljudje, je stanje pomanjkanja prvotne svetosti pravičnosti. Je greh, ki smo ga "nakopali", ne "storili"; je stanje rojstva, ne osebno dejanje. Zaradi enote izvira vseh ljudi izvorni greh prehaja na Adamove potomce s človeško naravo "ne po posnemanju, ampak po razmnoževanju". To prenašanje izvirnega greha je skrivnost, ki je ne moremo v polnosti razumeti. www.vatican.va, Katekizem katoliške cerkve.

Boga¹¹, v drugem pa govor o možnosti očiščenja ter o poti za ponovno pridobitev nesmrtnosti¹².

Poleg tega se v *Brižinskih spomenikih* srečamo tudi z imenom *Avguština* ter s pojmom patristične koncepcije v zgradbi svobodnih liturgičnih besedil. Avguštin je v svoji vizionarni knjigi *De doctrina christiana* vse znanosti poganskega sveta vključil v krščanski izobrazbeni ideal. V šolskem procesu naj bi postale pomožne panoge, ki bi pomagale pri tolmačenju *Biblije*. Poudaril je predvsem pomembnost jezikovnega in zgodovinskega znanja ter posebej izločil gramatiko in logiko kot temeljni disciplini spoznavne dejavnosti. *Biblija* ne izpoveduje božje modrosti naravnost, temveč s primerjavami in alegorijami. To zahteva nujnost razlage in nujnost po izučenem sredniku – duhovniku¹³.

Celovški ali rateški rokopis

Rateški rokopis je prav tako pomemben kulturnozgodovinski in jezikovni spomenik slovenskega srednjega veka. Najden je bil v Koroškem zgodovinskem društvu v Celovcu leta 1881, danes pa ga hranijo v Celovškem deželni muzeju.

Ta manuskript obsega zapise glavnih molitev *Očenaš*, *Apostolska vera* in *Češčenamarija*, ki so nastali v letih med 1362 in 1390. Prvi dve sta prepis starejših predlog, ki segajo v 9. stol., tako da njuna starost ni manjša od *Brižinskih spomenikov*. Molitev k Mariji je mlajša, saj je v latinščini nastala šele po letu 1000. Molitvenemu obrazcu *Angelovega pozdrava*, ki je prisoten v tem rokopisu, manjka drugi del, ki je nastal šele med 14. in 15. stol. Jezik rokopisa ni narečje, ki bi bilo zares kje govorjeno: gre za mešanico gorenjščine s sledovi koroških in dolenskih narečij. Obrazec teh molitev izhaja iz najzgodnejše dobe misijona,

---

¹¹ www.vatican.va, *Katekizem katoliške cerkve*

¹² J. POGAČNIK, *op. cit.*, str. 54.

¹³ *Ivi*, str. 48.

morda že s konca 8., zagotovo pa iz 9. stoletja. Brezdvomno pa je original nastal pred Karlom Velikim, saj smo Slovenci besedo *kralj*, kot različico besede *Karl* dobili šele, ko je naše ozemlje prešlo pod Frankovsko državo. Do leta, ko je bil rokopis napisan, so se te molitve ohranile preko ustnega izročila¹⁴.

V tem rokopisu prošnje so izražene s paleoslavizmi

bodi = *zgodí se*
ino = *tudi*
ima priti = *bo prišel*
bogastvo = *kraljestvo*

“pridi bogastvo tvoje” = *adveniat regnum tuum*

Karl – kralj – kraljestvo

Stiški rokopis

Stiški rokopis, je nastal v cistercijanskem samostanu v Stični na Dolenjskem kot prepis starejše predloge; zapisan je v gotici in obsega dve skupini zapisov. Okoli leta 1428 so nastali invokacija pred pridigo in *Salve Regina*, okoli 1440 pa intonacija velikonočne pesmi in zapis splošne spovedi. Poleg tega imamo v knjigi tudi legende o svetnikih in načrte za pridige.¹⁵ Tudi ta rokopis je nastal zaradi srednjeveških navodil duhovnikom, naj učijo vernike tudi glasnega sodelovanja pri skupnih opravilih v cerkvi, zaradi česar so si zlasti tisti duhovniki, ki niso bili domačini, zapisovali besedila, ki naj bi jih sicer vsi znali na pamet.

---

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ivi*, str. 67.

izvirnik

*Myloft ino gnada nafiġa gofpody
pomocz dewycze roffe matre maie
prichod ſwetega ducha
Troft wſſech ſwetnykow
Obchranyenye ſwetega kryſſe
Ta racz ſmenv yno ſwamy byti*

prevod

*Milost in usmiljenje našega Gospo-
da,
pomoč Device rože matere Marije,
prihod Svetega duha,
tolažba vseh svetnikov,
varstvo svetega križa:
to naj z menoj in z vami bo.*

izvirnik

*Czeſtyena body / kralewa mati te
mylofti
zywota ſladkoſti / yno naſſ troft
Czeſtyena ſy / my ktebe vpyeme
tuge ſabne otroczy / te ewe
My ktebe zdvchvgeme / glagogenicze
yno placzcz / te dolynye tech ſlſſ
Obto ty naſſe / odwetnycze / ty
knam
obrny / ty myloftywe oczzy
Ino Jeſſyſſe ſegnanega ſaſv twega
teleſſa / ty nam prykaſſy / potom
tvyſtv / O czeſtyta omyloftywa
o ſladka maty marya*

prevod

*Češčena bodi, kraljeva mati milost-
na,
življenja sladkosti, in naša tolažba.
Češčena si; k tebi kličemo mi,
tegobe nezabne otroci Evini;
k tebi vzdihujemo, tožeč
in jokajoč iz doline solz.
Zato, ti naša zavetnica, ti k nam
obrni svoje milostne oči,
in Jezusa, blagoslovljeni sad svojega
telesa, ti nam prikaži, zatem
to isto. O častita, o milostiva,
o sladka mati Marija.*

izvirnik

*Nas goſpud ye od ſmertu ſtwał / od
nega
britttke martre / nam nam ĵe ſe ve ſe
liti / onam choctſche trofti biti kyre
on*

prevod

*Naš Gospod je od smrti vstal,
od svoje bridke muke;
nam se je veseliti,
on nam hoče v tolažbo biti.*

Obrazec splošne spovedi, ki je bila skupna molitev po pri-
digi, se začne:

*svete nedele [...] nejsm nikuli taku praznoval inu častil kakor
ji bi je to po pravdi moral dejati¹⁶ [...]*

---

¹⁶ Ivi, str. 68.

Starogorski rokopis

Starogorski rokopis je prvi v slovenščini napisani dokument v Benečiji. Prvi je ta rokopis zasledil v Čedadskem kapiteljskem arhivu msgr. dr. Guglielmo Biasutti, ko je preučeval zgodovino cerkve na Stari Gori. Naletel je na knjigo *Libro della ven.da Fraterna del SS. mo in S. Maria del Monte (Knjiga bratovščine sv. Marije na Gori)*. Danes je ta knjiga v nadškofijskem arhivu v Vidmu. Knjiga ima 179 listov in na zadnjih dveh listih je že omenjeni dr. Biasutti zasledil slovenske tekste. Rokopis je pisan v gotici 15. stoletja. Gre za zapisnik *Bratovščine sv. Marije s Stare Gore*, v katerem so beležili imena in kraje, iz katerih so prihajali člani ter njihove darove za odpustke. Poleg tega je vsebina tega rokopisa podobna *Celovškemu ali Rateškemu rokopisu*, ker vsebuje: *Očenaš, Češčenomarijo in Apostolsko vero*.¹⁷

Posebnost tega manuskripta pa je v tem, da so nam znani: pisec, čas zapisa in cerkev, v kateri se je uporabljal. Kot pisec je imenovan vikar Lavrencij iz Mirnika pri Gorici v času med leti 1492 in 1498, ko je napisal tudi nekaj latinskih tekstov, in sicer najemnih pogodb.

Cracina, ki je leta 1974 objavil brošuro z naslovom *Antiche preghiere popolari slovene del santuario di Castelmonte*, ugotavlja, da je to le eden izmed prepisov starejšega obrazca, ki je morda tudi služil kot osnova *Rateškemu rokopisu*, od katerega se *Starogorski* ločuje le po svoji jezikovni čistosti. Starodavnost je v tem, da rabi za *kraljestvo – bogastvo* in da *Češčenamarija* še nima drugega dela, ki je nastal šele v dobi svetega Antonina, firenškega nadškofa (1389-1459).

Za samoglasnik [i] rabi: [i], [y] in [j]; za [j] rabi: [y]; za [v] rabi [w]; vendar pa niti jezik niti pisava nista dosledna, zato ne pred-

---

¹⁷ GIORGIO BANCHIG, *Benečija, ko se mala in velika zgodovina srečata*, Most, Čedad 2013, str. 126.

stavlja nobenega določenega dialekta, temveč je kompromis dialektov.

Vsi omenjeni spomeniki pričajo, da je bila slovenščina uradni jezik po cerkvah, ki so ga takratni duhovniki oz. misijonarji uporabljali, da bi med Slovenci širili Božjo besedo in tako udejanjili besede apostola Pavla, ki je v pismu Rimljanom zapisal: [...] *Omnis lingua confitebitur Deo* [...].¹⁸

---

¹⁸ *Vsak jezik bo slavil Boga*. Rm., 14,11.